

Mindaugas BRAZAUSKAS

XVI–XVII a. Klaipėdos senamiesčio kultūrinių sluoksnių stratigrafija: nauji miesto suplanavimo bei pirminio užstatymo tyrimų duomenys

Mindaugas Brazauskas – humanitarinių mokslų doktorantas (archeologija), Klaipėdos universiteto Sveikatos mokslų fakulteto Rekreacijos ir Turizmo katedros asistentas, Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto Povandeninių tyrimų centro dendrochronologas; adresas: Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda; el. paštas: mindaugas_brazauskas@yahoo.com; mokslinių interesų sritys – vėlyvųjų viduramžių – naujųjų laikų archeologija, dendrochronologija, kultūros paveldas.

Anotacija

Straipsnyje nagrinėjama XVI–XVIII a. Klaipėdos senamiesčio raida. Per kelis dešimtmečius sukaupti archeologiniai bei dendrochronologiniai duomenys sudaro prielaidas ne tik naujoms urbanistinės raidos gairėms nušviesti, bet ir leidžia įvertinti Klaipėdos senamiesčio kultūrinių sluoksnių susiformavimo dinamiką.

Klaipėdos senamiestis yra sulaukęs didelio archeologų, istorikų bei architektų susidomėjimo. Diskutuota, ar Klaipėdos senamiestis yra savo originalioje vietoje ir mena XIII a., ar perkeltas XVI a. pradžioje dėl pilies gynybinių įtvirtinimų modernizacijos. Archeologinių duomenų dėka patvirtinta, jog miestas įkurtas XVI a., o, anot V. Žulkaus, miesto pirminis užstatymas prasidėjo nuo dabartinių Tiltų ir Turgaus gatvių sankryžos.

Remiantis ikonografinė, istorine ir archeologine medžiaga bei dendrochronologijos duomenimis, iškeliami nauja hipotezė, jog XVI a. įkurtas Klaipėdos miestas nesivystė spontaniškai, jo išdėstyme galima atrasti bruožų, būdingų renesansinio miesto planavimui. Reguliarus senamiesčio gatvių tinklas, susiformavęs XVI a., kontrastuoja vienalaikiam Fridricho priemiesčiui, kur gatvių tinklas greičiausiai formavosi neplanuotai, chaotiškai bei atspindi viduramžiško miesto formavimosi bruožus.

Dendrochronologiniais duomenimis, turimas ažuolo medienos užstatymas yra kilęs iš XVI a., o XVII a. datuojamos medinės statybos dar nebuvo sutikta. Mūrinė statyba prasideda ne anksčiau kaip XVII a. pabaiga – XVIII a. pradžia. Šis kokybinis statybos šuolis atsekamas visuose Klaipėdos senamiesčio kultūriniuose sluoksniuose ir sudaro sąlygas tiek archeologinės medžiagos datavimui, tiek ir urbanistinės raidos tyrimams.

Prasminiai žodžiai: archeologija, stratigrafija, dendrochronologija, miestų raida, Klaipėda.

Įvadas

Klaipėdos senamiesčio archeologiniai tyrinėjimai vyksta jau ketvirtą dešimtmetį. Per šį laikotarpį sukaupta archeologinė medžiaga palaipsniui verčia naujai permąstyti miesto raidą. Istorinių, ikonografinių bei archeologinių duomenų sintezė iškelia naujus svarstymus XVI–XVII a. Klaipėdos senamiesčio urbanistikos atžvilgiu.

Straipsnio tyrimo objektas – Klaipėdos senamiestis – centrinė Klaipėdos miesto dalis, kuri šiaurės vakarų – pietryčių kryptimi yra įrėminta Danės upės bei Didžiojo Vandens gatvės, o pietvakarių – šiaurės rytų kryptimi apspręsta Teatro gatvės bei Jono kalnelio – XVII–XVIII a. miesto gynybinio bastiono liekanų.

Šio straipsnio tikslas – per archeologinių ir dendrochronologinių tyrinėjimų rezultatus bei istorikų nuostatas atskleisti Klaipėdos senamiesčio kultūrinių sluoksnių raidos teorinį modelį bei iškelti naują XVI amžiuje įkurto miesto plano hipotezę.

Rašant straipsnį naudotasi Klaipėdos m. savivaldybės Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus Miesto raidos ir archeologijos skyriuje saugomomis Klaipėdos senamiesčio archeologinių tyrinėjimų ataskaitomis, V. Žulkaus, A. Miškinio, J. Tatoriaus publikacijomis. Stratigrafijos tyrinėjimai paremti M. B. Šiferio (*Schiffer*) elgsenos archeologijos bei E. C. Hario (*Harris*) stratigrafijos teorijomis. Dendrochronologiniai tyrinėjimai atlikti autoriaus. Naudotas istoriografijos bei archeologijos šaltinių analizės metodas. Sluoksnių raidos tyrimui taikyta archeologinės stratigrafijos datavimo metodika.

Klaipėdos senamiestis (be Fridricho priemiesčio) – unikalus Baltijos jūros regiono mastu. Tai, regis, vienintelis miestas, kuriame aiškiai išreikštas reguliarus gatvių tinklas, turintis išskirtinį urbanistinį kultūros paveldo statusą. Jame susipina ir viduramžiški, ir renesansiniai miestų plano

elementai. Dar nesiremiant nauja archeologine medžiaga manyta, kad Klaipėdos senamiestis siekia XIII a. antrosios pusės miesto įkūrimą¹.

Greta esantis Fridricho priemiestis, nors XVII a. pabaigoje kartu su senamiesčiu apjuostas bastionais ir erdviškai sujungtas į vientisą urbanistinį darinį, buvo nulemtas kitų gatvių tinklo bei sklypų formavimosi tendencijų. Skirtingai nuo senamiesčio, čia gatvės labiau mena viduramžių miesto dvasia savaiame susiklosčiusį raizginį, sudarantį kontrastą reguliariam gatvių bei kvartalų taktui mieste.

Visais laikais Klaipėdos gyvavimui didelę reikšmę turėjo miesto santykis su vandeniu. Tai ne tik prekybos ar amatų bei veiklos, susijusios su Kuršių mariomis ir Baltijos jūra, svarba miesto gyvybingumui. Analizuojant miesto įkūrimo XVI a. aplinkybes, verta ypatingą dėmesį atkreipti ir į tai, kad vandens lygis tiesiogiai veikė miesto statybą bei raidą. Miestas, statytas praktiškai pakrantės žemumoje, turėjo spręsti problemas, susijusias su aukštų gruntinių vandenų lygiu, bei tikėtinus užliejimus, kuriems daro įtaką Danės upės, Kuršių marių bei Baltijos jūros gretimybė. Danės upės delta išties buvo nedėkinga vieta statybai, tačiau šie iššūkiai buvo išspręsti miesto naudai. Šie procesai archeologijos požiūriu turėtų būti išryškinti bei naujai įvertinti.

Pirminis Klaipėdos užstatymas istoriografijoje

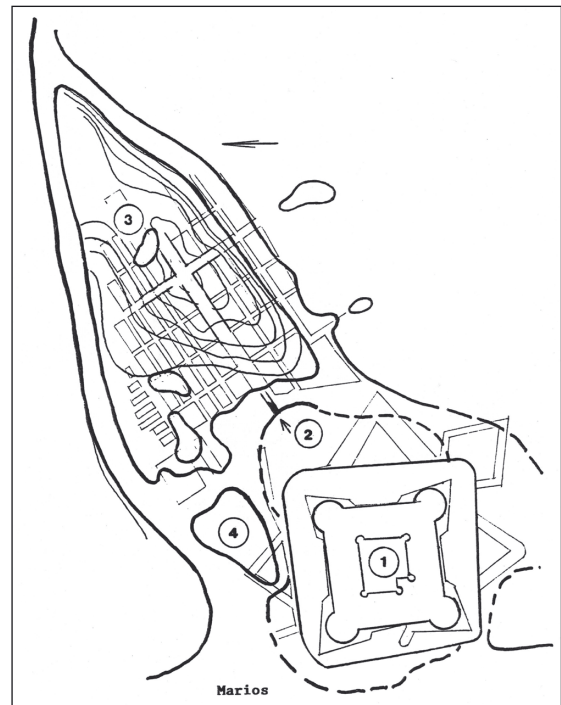
Archeologijos mokslo išeities taškas, nepriklausomai nuo aptariamo objekto tipo, yra riba, skirianti gamtinį lygmenį nuo antropogeninio (fizinė-geografinė ir socialinė-ekonominė miesto topografija), kitaip tariant, atskaitos taškas, nuo kurio prasideda kultūros raida. Todėl vienas svarbesnių klausimų nagrinėjant Klaipėdos senamiesčio kultūrinius sluoksnius yra pirminis miesto užstatymas. Tai ne vien archeologinės stratigrafijos pradžia. Kartu su juo ima ryškėti miesto, kvartalų, sklypų bei gatvių kontūrai; detalesniame lygmenyje – individualaus sklypo užstatymo planas, jo vieta bendros miesto urbanistinės struktūros, pagrindinių gatvių atžvilgiu.

Klaipėdos miesto urbanistinės struktūros tyrinėjimai vyko skirtingomis istorinių bei archeologinių šaltinių prieinamumo sąlygomis. XX a. antroje pusėje prasidėjusius miesto archeologinius tyrinėjimus galima skirti į du etapus. Dar XX a. pradžioje užsimezgusi tarp tyrinėtojų diskusija rėmėsi rašytiniais šaltiniais, Klaipėdos miesto archyvu, kuris Antrojo pasaulinio karo metais dingo. Tuo metu archeologiniai duomenys dar nebuvo žinomi. Pokariu istoriniai tyrimai buvo tęsiami, o nuo XX a. aštuntojo dešimtmečio prasidėję archeologiniai tyrinėjimai apčiuopiamai papildė turimą istorinę informaciją. Nepaisant to, dabartinė Klaipėdos miesto raidos tyrimų būklė yra paveikta istorikų darbų, o archeologiniai tyrimai, atrodytu, lyg ir turėtų patvirtinti jau susiklosčiusias istorinės raidos

nuostatas. Visgi, į mokslinę apyvertą įtraukti iki tol nežinomi archeologiniai duomenys pakoregavo XIII–XVIII a. miesto dislokacijos vietą, nušvietė to meto Klaipėdos kultūrą bei istorines žinias papildė archeologinių tyrinėjimų metu aptiktomis materialinės kultūros konstantomis (datuoti kultūriniai sluoksniai, pastatų vietos, prekybinių santykių Baltijos jūros regione atspindžiai ir kt.).

Remiantis archeologiniais duomenimis, jų apibendrinimais bei iš dalies istoriniais šaltiniais, netenka abejoti, jog XVI a. pradžioje Klaipėdos miestas prieš naujai suplanuotų pilies modernizacijos darbų pradžią jau buvo pradėtas kelti į dabartinio Klaipėdos senamiesčio vietą, kuri savo ruožtu iki XV a. pabaigos vargu ar buvo apgyventa. Iki tol miesto dislokacijos vieta buvo miesto saloje, į šiaurės rytus nuo XIV–XV a. pilies salos. Tuo tarpu trūkstant archeologinių duomenų, iki XX a. vidurio nebuvo aišku, ar Klaipėda yra savo pirminėje XIII a. įkūrimo vietoje, ar perkelta. Šių, bei iki XX a. devintojo dešimtmečio užsitęsusių teorinių diskusijų esmė yra perteikęs A. Miškinis².

Dabar neabejojama, kad XVI a. miestas visgi buvo perkeltas į dabartinio senamiesčio vietą, tad galima nebent tyrinėti, kada tiksliai buvo pradėta perkėlimo akcija, ar jos pradžia yra ankstesnė nei Klaipėdos pilį numatyta apjuosti moderniais bastionais gynybiniais įtvirtinimais. Kol kas šio proceso pradžia nurodoma XV a. pabaiga – XVI a. pradžia, o pabaiga – paskutinis Klaipėdos senojo miesto

1 il. Pilis ir miestas XVI–XVII a. 1 – Pilis, 2 – „Senojo“ miesto vieta, 3 – Naujasis miestas „Miesto saloje“, 4 – Sala / „Holm“. Tarp senojo ir naujojo miesto parodytas buvęs tiltas. (Žulkus, V. Klaipėdos istorijos ir topografijos bruožai XIII–XVII a. (Archeologijos duomenimis). Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos. Acta Historica Universitatis Klaipedensis, Klaipėda, 1994, t. 2, p. 12.).

paminėjimas, nurodomas iki 1560 m.³ Visa tai žymi viduramžiško Klaipėdos miesto egzistavimo pabaigą.

Naujas Klaipėdos raidos etapas pasireiškė miesto teritorijos išskyrimu to meto kraštovaizdyje. Pietinės jo dalies ribą žymėjo Danės upės vaga, o šiaurinėje pusėje buvo iškastas kanalas – dabartinė Danės upės vaga. Tokiu būdu naujai suformuota dirbtinė Danės upės deltos sala buvo įtvirtinta⁴. Remiantis geologiniais, kartografiniais, istoriniais duomenimis bei naujausiais tuo metu archeologinių tyrinėjimų rezultatais, buvo atskleista Klaipėdos miesto bei pilies XIII–XVIII a. topografinė raida (žr. 1 il.)⁵.

Naujai suplanuotas miestas ir yra šio tyrimo objektas. Dėmesį traukia tai, kad XVI a. tuščioje vietoje įkurtas miestas bei šalia jo esantis Fridricho priemiestis pagal išsidėstymą sudaro kontrastą: mieste matomas tvarkingas reguliarus gatvių tinklas, tuo tarpu Fridricho priemiesčiui būdingas viduramžiškas gatvių chaotiškumas. Ar galima būtų teigti, kad naujai suformuotai XVI a. miesto salai buvo parengtas miesto plano projektas su taisyklingai išdėstytais gatvėmis, vienodo dydžio sklypais, miesto kompozicinėmis ašimis bei funkcinėmis zonomis?

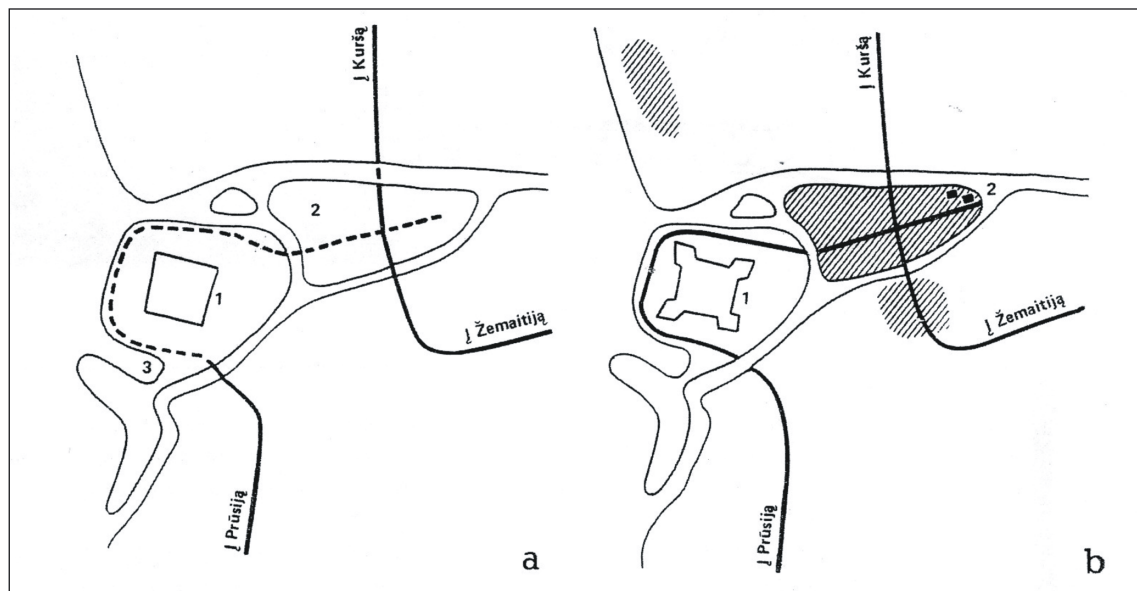
J. Tatoris⁶, aptardamas Klaipėdos miesto ir priemiesčių planinę struktūrą, išvengia esamo senamiesčio gatvių tinklo kilmės tyrimo. Anot jo, lokatorius J. Lankau, XV a. pradžioje perplanavęs Klaipėdą, pasirinko Ordino miestų planavimo tradicijas, kai miesto teritorija padalijama nedideliais stačiakampiais kvartalais, gatvės, atlikusios tiek tranzitinę, tiek ir prekybinę funkcijas, statmenos⁷. Aptardamas bendrą miesto vaizdą užsimena, kad tik XVI a. padaugėjęs senamiestyje sodybų, išryškėjo taisyklingas miesto planas, kur dvi susikertančios magistralės tapo miesto kompozicijos ašimis, prie kurių buvo derinama kitos gatvės ir kvartalai⁸. Apibendrinant J. Tatoriaus pozi-

ciją išeitų, jog Klaipėdos gatvių tinklas daugiau ar mažiau atitinka tipiško viduramžiško miesto vaizdą, gatvių tinklas palaipsniui susiklostė savaime.

Pagal A. Miškinio apibrėžtus Klaipėdos miesto pradinėje vystymosi fazėje vykusius urbanistinės raidos bruožus išeitų, kad: 1) miesto pagrindą sudarė dvi statmenai susikertančios gatvės; 2) nebuvo numatyta turgaus aikštė, o ją turėjo atstoti viena platesnių gatvių tarp pilies ir bažnyčių, pastatytų tolimiausiame miestui skirtos salos kampe; 3) būtent toks stačiakampio planas buvo pasirinktas ne tiek dėl miesto teritorijos trūkumo, kiek siekiant viską orientuoti karo su Žemaitija tikslams, net ir miesto planą; ir galiausiai 4) Klaipėdos, kaip ir kai kurių Vakarų Europos, o ypač Anglijos miestų, stačiakampio plano prototipas veikiausiai buvęs romėnų karo stovyklos planas⁹. Tokią pat autoriaus nuostatą dėl XIII a. ir XVI a. miesto planų galima sutikti Lietuvos architektūros istorijos studijoje (žr. 2 il.)¹⁰.

Be abejo, A. Miškinio pozicija atspindi archeologinių duomenų trūkumą. Tuo metu dar nebuvo žinoma, kad ankstyviausi Klaipėdos senamiesčio kultūriniai sluoksniai yra susiformavę pradedant XVI a. Tačiau iki XVI a. miesto perkėlimo akcijos tokia A. Miškinio pateikta miesto struktūros bei planavimo logika galėjo būti.

Pagal V. Žulkų, Klaipėdoje išskirtini trys pagrindiniai miesto raidos etapai: 1) XIII a. vidurys – XV a., kuomet užsimezgė miesto urbanistinė struktūra; 2) XVI a. pradžia – XVII a., kuomet prasidėjo senojo miesto atmirimas ir naujojo miesto įkūrimas su sava gatvių, sklypų bei kvartalų sistema; 3) XVII–XVIII a., kuomet bastionais senasis miestas ir Fridricho priemiestis buvo išskirtas iš kitų priemiesčių, o vidinėje pylimų dalyje susiklostęs šios miesto dalies planavimas išliko ir iki šių dienų¹¹. Anot autoriaus, senamiesčio struktūrą formavo dvi statmenos Turgaus ir

2 il. A – XIII a. plano schema: 1 – pilis (jos vaizdas sąlygiškas); 2 – miestui statyti skirta sala; 3 – uostas. B – XVI a. vidurio plano schema: 1 – pilis (jos vaizdas sąlygiškas); 2 – Šv. Jono ir Šv. Mikalojaus bažnyčios (šalutinės gatvės plane nepažymėtos). (*Lietuvos architektūros istorija: Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio. Vilnius, 1987, p. 74.*)

Tiltų gatvės, kurios prasidėjo nuo aukščiausios salos vietos, dabartiniame senamiesčio centre. Tik vėliau gausėjant pastatų pagal jas buvo tiesiamos kitos, iš pradžių taikantis prie jau buvusio padriko užstatymo¹². V. Žulkaus požiūriu, gatvių tinklo formavimosi raidai lemiamą reikšmę turėjo vietos topografija. Šią nuostatą sustiprina žinios, kad tuo metu Klaipėdoje buvo nedaug gyventojų ir esant pakankamai tuščių sklypų pradžioje išties galėjo būti įsivainamos labiausiai patrauklios statybai bei gyvenimui vietos naujamiestyje.

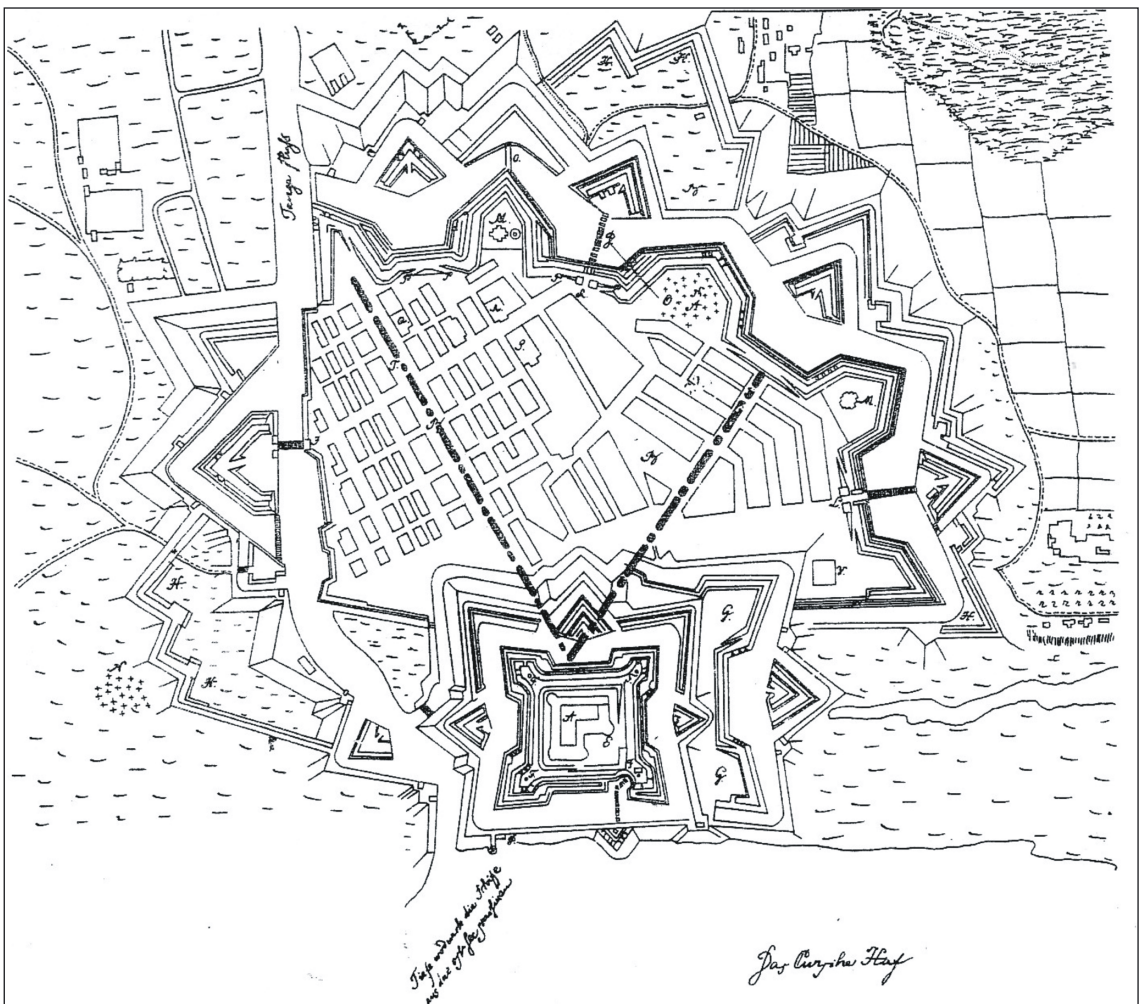
Būtent ši V. Žulkaus pozicija šiuo metu yra dominuojanti aptariant XVI–XVII a. Klaipėdos raidą. Tačiau ir šios įžvalgos gali būti naujai įvertintos, papildomos naujomis idėjomis. Pavyzdžiui, kodėl gatvių tinklas XVI a. nebuvo orientuotas lygiagrečiai ką tik iškastai Naujai Danės vagai, kuri dėl savo negamtinės kilmės yra gana tiesi? Ne visiškai aiškus centrinių Tiltų ir Turgaus gatvių krypčių ir sankryžos vietos pasirinkimas, kurios sankirtos kampas nesisieja nei su Danės atšakomis ar pilies planu. Vargu ar savaime užgimęs miesto centras susiklostė be loginės

planinės struktūros. Tuo labiau, kad prisitaikymas prie jau buvusio padriko užstatymo priveda ne prie tvarkingo gatvių tinklo, o prie chaotiško gatvių voratinklio, kokį matome Fridricho priemiestyje.

Nepaisant to, XVI–XVII a. Klaipėdos raidos tyrimai yra apstoję ir problematika, regis, išsemta.

Klaipėdos miesto įkūrimo aplinkybės: viduramžiškas ar renesansinis miestas?

Archeologinių tyrinėjimų duomenimis, Vakarų Europoje prieita nuostatos, jog miestai su reguliariu gatvių tinklu, kokį mes matome Klaipėdoje, labiausiai plinta XIII a. pabaigoje – XIV a. pradžioje. Tai tiesiogiai siejasi su akmens ar mūro konstrukcijomis. Nėra vienareikšmio

3 il. XVIII a. pradžios Klaipėdos planas. Sąlygiškai paryškintos kompozicinės ašys (Miškinis, A. Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis. Vilnius, 1991, p. 47.)

4 il. Klaipėdos panoraminis vaizdas. Balta linija žymi kompozicinę ašį išilgai Turgaus gatvės (pagal Google Earth™ mapping service).

atsakymo, kas paskatino panašaus į antikinę romėnišką tradiciją reguliaraus gatvių tinklo plitimą XIII a.¹³

XII–XIII a. miestai buvo apjuosti gynybine siena, privalomas jų atributas – turgaus aikštė bei nuosavi namai ir kvartalai, apsupti stačiakampio plano gatvių tinklo. Dideli nuosavi plotai palaipsniui buvo dalomi į mažesnius siaurus ir ilgus sklypus, ir tai tapo įprasta vėlyviesiems viduramžiams. Daugėjant sklypų įsitvirtino reguliarios gatvės. Palaipsniui miesto vaizdas ima panašėti į vėlyvosios antikos laikų gatvių sistemą. Tokia naujai nusistovėjusi tradicija darė įtaką daugeliui vėlyvųjų viduramžių Europos miestų¹⁴.

Galima būtų sutikti, kad Klaipėda, turinti itin mažai gyventojų bei įsikūrusi naujoje vietoje, sekė Vakarų Europos miestų planavimo tradicijomis, ir jos gatvių tinklas yra viduramžiškas. XVI a. naujoje vietoje įkurtas miestas dar neturėjo nusistovėjusios struktūros, ir juo labiau, nebuvo paveiktas mūrinės architektūros. Skirtingai nei Fridricho miestas, kuriame gatvių tinklas akivaizdžiai formavosi spontaniškai, Klaipėdos senamiestis nuo pat įsikūrimo įgavo sklypų, kvartalų bei gatvių taisyklingą formą ir tai išlaikė iki šių dienų. Miesto kūrimas sutapo su reformacijos bei renesanso idėjų plitimu vokiškose žemėse. Galima būtų spėti, ar naujai kuriamam miestui turėjo įtakos viduramžių tradicijos, ar naujos renesansinės miesto planavimo idėjos.

XV a. antroje pusėje Italijos architektai atskleidė idėją idealaus miesto su reguliaraus gatvių tinklo sistema. Šio naujo tipo miestai nuo XVI a. pradėjo kurtis visoje Europoje¹⁵.

Vokietijos žemių renesansas, kurio atspindžiai pastebimi ir architektūroje, ir mene, taip pat miestų planavime, daktuojamas intervale nuo 1510 iki 1655 m., o nuo 1655 m. renesansą keičia ankstyvasis baroko laikotarpis¹⁶.

Stilistinės miestų planavimo tendencijos nebuvo svetimos Klaipėdai. XVIII a. pradžioje, veikiausiai dar po 1678 m. gaisro ne visiškai atstatytame Fridricho priemiestyje, bent teoriškai buvo numatyta sukurti naują, į pilį nukreiptą gatvę – kompozicijos ašį. Naujoji gatvė kartu su Turgaus gatve gynybinių įtvirtinimų apjuostoje teritorijoje turėjo sudaryti būdingą baroko epochai vėduoklinę kompoziciją (žr. 3 il.)¹⁷.

Tenka konstatuoti, jog šis projektas taip ir liko neįgyvendintas. Tikėtina, kad projekto ištakas galima būtų sieti su idėja sujungti Senamiestį ir Fridricho priemiestį į vieną miestą (Fridricho priemiesčio sujungimas su Senamiestiu įsigaliojo tik 1723 m.)¹⁸.

Tuo tarpu XVI a. Klaipėdos miesto plane galima išžvelgti keletą idealaus renesansinio miesto bruožų:

1) Visų pirma vertėtų atkreipti dėmesį į Klaipėdos centrinę ašinių Tiltų ir Turgaus gatvių situaciją. Kaip jau minėta, V. Žulkus išžvelgia ten buvus aukščiausią miesto paviršiaus vietą, ir tai paskatino dviejų ašių susiformavimą, o prie jų palaipsniui formavosi naujos gatvės bei sklypai.

Kita vertus, Tiltų gatvės vieta praktiškai atitinka naujosios miesto salos centrą: nuo Teatro iki Tiltų gatvės bei nuo Tiltų gatvės link 2006 m. atidengtų XVI a. pirmos pusės ažuolinių stulpų (bunos?), žyminčių miesto salos pabaigą, liekanų, yra praktiškai toks pat atstumas – apie 220 m. Taigi, kyla klausimas, ar tokia Turgaus ir Tiltų gatvių san-

5 il. Klaipėdos vaizdas. Baltomis linijomis pažymėtos miesto kompozicinės ašys (pagal Google Earth™ mapping service).

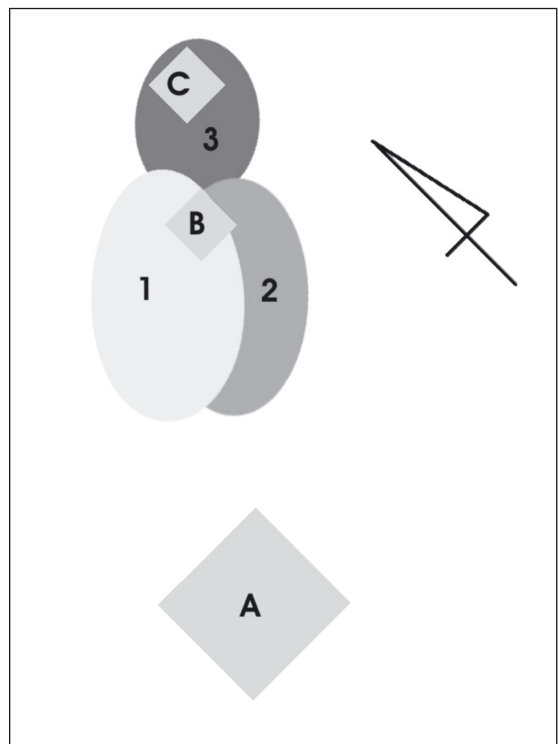
kryžos vieta nebuvo nulemta sistemingo planavimo? Tuo labiau, kad kvartalų vidutiniai dydžiai XVI ir XVII a. buvo artimi dabartiniams: apie 48 m ilgio, 13 m pločio¹⁹.

2) Kitas svarbus renesanso elementas – Didysis pilies bokštas, kurio statyba sutapo su miesto įkūrimu naujoje vietoje. Jis dominavo bei sudarė kompozicinę, per centrinę Turgaus gatvę einančią ašį, kuri rytinėje miesto salos dalyje atsirėmė į Senosios ir XVI a. iškastos Naujosios Danės santaką (žr. 4 il.).

3) Akivaizdžiai pastebima disproporcija tarp miesto dalių, esančių nuo Turgaus gatvės link Naujosios Danės, bei nuo Turgaus gatvės link Senosios Danės (žr. 5 il.). Toks miesto dalių neatitikimas gali būti aiškinamas keliais aspektais.

Gatvių pavadinimai, kurie daugiau ar mažiau atspindi tam tikra veikla užsiimančių specialistų susitelkimą, nurodo, kad Klaipėdos amatininkų bendruomenė telkėsi šiaurės vakarinėje miesto dalyje, t. y. intervale nuo Turgaus gatvės link Naujosios Danės. Čia sutinkamos lygiagrečios Turgaus gatvei Kurpių, Kepėjų, Kalvių, Žvejų gatvės. Turgaus gatvę skersai Senamiestį nuo Didžiojo Vandens gatvės kerta Mėsininkų, Vežėjų, Pasiuntinių gatvės. Klaipėdos gatvių pavadinimų kaita nebuvo didelė²⁰. Tikėtina, jog amatininkų bendruomenės laikėsi šios Klaipėdos senamiesčio dalies. Tuo tarpu viso labo dvi kvartalų eilės nuo Turgaus gatvės link Danės senvagės galėjo būti suplanuotos kaip miesto uosto, krovos bei svetingumo zona.

Šiuo metu mes neturime archeologinių duomenų, kurie pagrįstų uosto buvimą ties Naująja Danės vaga. Remiantis

6 il. XVI–XVII a. Klaipėdos miesto erdvinė kompozicija: A – pilis, B – miesto rotušė (1 – gyvenamoji/gamybinė zonos; 2 – krovos/sandėliavimo/laivų statybos/svetingumo zonos), C – bažnyčios (3 – sakralinė zona, kapinaitės).

istoriniais duomenimis bei ikonografinė medžiaga, Naujosios Danės vaga kaip prekių krovos vieta iškilo ne anksčiau kaip XVII a. viduryje. Tą patvirtintų apie 1670 metus Klaipėdos plane – piešinyje pavaizduotas Svarstyklių pastatas. Tuo tarpu iki XVII a. pradžios pagrindinė uosto vieta, kaip, beje, ir archeologiškai patvirtinta XVI a. laivų statybos – remonto vieta turėjo būti Senoji Danė.

Klaipėdos šiaurės rytinėje dalyje aiškiai išsiskiria sakralinė zona, kur matome stovinčias miesto Šv. Jono bei Krašto bažnyčias.

Tokia miesto plano struktūra yra logiška (žr. 6 il.). Abejotina, kad XVI a. miestas kūrėsi be kryptingo planavimo, o jo planinė struktūra atspindi viduramžiškas miesto plano tendencijas. Vertėtų tolesnius Klaipėdos senamiesčio tyrinėjimus orientuoti ties renesansinio idealaus miesto bruožų tyrimais, kurie arba patvirtintų, arba paneigtų šią hipotezę.

Archeologinės stratigrafijos tyrimo problematika

Kultūrinių sluoksnių stratigrafija – tai iš pirmo žvilgsnio paprastas praeityje vykusios ūkinės veiklos atspindys. Tačiau ji tampa komplikuoja, jei vietovė buvo naudojama keletą amžių, juo labiau senamiesčiuose. Juose bendras kultūrinio sluoksnio storis gali įvairuoti nuo pusės iki keliasdešimties metrų. Jo vidinę sandarą sudarytų dešimtimis skaičiuojami horizontai bei šimtais identifikuojami stratigrafijos vienetai: atsekti paviršiai, perkasimai, konstrukcijos, niveliacija, statybinis laužas ir t. t. Pažymėtina tai, jog stratigrafijos principais paremtas archeologinis sluoksnių datavimo metodas nėra labai senas. Metodas perimtas iš geologijos mokslo teorijos apie žemės geologinių sluoksnių formavimąsi, kur jo taikymo pradžia siekia 1830 metus. Tuo tarpu archeologijos tyrimuose, bent teoriškai, jos nauda pastebėta ne anksčiau nei XX a. pradžioje²¹.

Stratigrafijos esmė slypi gana paprasto principo rėmuose: sluoksniai, esantys apačioje, yra senesni už esančius viršuje. Nustačius vieno sluoksnio susiformavimo laikotarpį, galima nustatyti kito sluoksnio periodizaciją ir t. t. Skirtingai nei gamtiniuose stratifikacijos procesuose, kur pastebima reguliarios sluoksnių sandaros bei pačių sluoksnių horizontalumas, archeologijos tiriami kultūriniai sluoksniai bei jų išraiška yra suformuota ne tik dėl gamtos jėgų poveikio, bet svarbiausia – veikiant žmogaus veiksniams. Jie, ne taip kaip gamtiniai, palieka ne tik horizontalius darinius (namo grindys, kiemo lygmuo, grindiniai, etc.), bet ir visiškai nebūdingus gamtai vertikalius stratigrafinius darinius, tokius kaip mūro ar medžio konstrukcijų sienos, duobės, grioviai, pylimai ir kt.

Kultūrinių sluoksnių formavimosi procesas – dinamiškas. Daugeliu atvejų tiesiog neįmanoma tiksliai apibrėžti, kada prasideda sluoksnio formavimasis ir kada baigiasi. Tai suke-

lia papildomų keblumų archeologams, tiriantiems istorinių laikų objektus, kada gaunami duomenys yra susiję su konkrečia istorinių įvykių seka bei istorinėmis datomis.

Išskirtinę vietą archeologinės stratigrafijos procese užima įgilinimas (kasimas), bei šios veiklos pėdsakai. Būtent žemės judinimo darbų metu sujaukiama reguliari geologinio stratifikacijos proceso dėmė. Pakinta nuoseklios raidos vaizdas, sluoksniai bei tarp sluoksnių įgauna naujas formas. Kasant įsiskverbama į žemiau žemės paviršiaus esantį gruntą (t. y. ankstesnį kultūrinį sluoksnį). Išskasti sluoksniai bei juose esantys materialinės kultūros elementai papuola į stratigrafiškai jaunesnę aplinką. Kuo didesnis žemės kiekis galėjo būti iškastas, tuo atidžiau, vertinant senamiesčio sklypo raidą, reikia žiūrėti į vietos stratigrafinę sluoksnių sandarą (pvz., kasant rūsį ar pusrūsį perteklinis gruntas gali pakelti namo aplinkos paviršių apie 20–40 cm). Tokiose vietose archeologinių tyrimų metu užfiksuotose perkasų sienelėse kultūrinių sluoksnių dinamika būna praradusi chronologinį nuoseklumą.

Archeologinių sluoksnių datos, paremtos aptiktais archeologiniais radiniais, chronologiškai visuomet yra vėluojančios (pvz., pastato liekanos datuojamos pagal jo aplinkoje rastą buitines keramikos ir koklių tipologiją). Esamos dirbinių, o daugiausia statybinės ir buitinės keramikos tipologijos yra gana lakoniškos datos atžvilgiu – neretai jų cirkuliacija sisteminiame kontekste yra nurodoma amžiaus ketvirčiais. Archeologinių radinių visuma dažnai sudaro vien abstraktų terminus *post quem* datavimo lauką, kuris yra tinkamas priešistorėi, tačiau netenkina istorinių laikų archeologijos poreikių.

Bene geriausia terpė kultūrinių sluoksnių chronologijai atsekti yra iš istorinių šaltinių žinomi bei aptinkami žymių katastrofų – gaisrų pėdsakai. Jie leidžia aiškiau apibrėžti sluoksnių terminus *ante quem* bei terminus *post quem* takoskyrą stratigrafinėje sekoje. Atskiriami iki bei po konkretaus įvykio cirkuliavę materialinės kultūros elementai, nustatoma konkreiti kultūrinio sluoksnio susidarymo pradžia.

Šiuo metu Lietuvoje galima būtų išskirti dvi archeologinės stratigrafijos sampratas. Pirmajai būdingi tokie tyrinėjimai, kai išėities taškai yra istoriniai duomenys, archeologinių radinių analizė bei gamtamoksliskas stratigrafijos sandaros suvokimas. Analizuojant senamiesčio sklypus, atspirties taškais tampa kultūriniai sluoksniai nuo seniausio link jauniausio, užfiksuotos archeologinės konstrukcijos, radiniai susiejami su istorinių šaltinių medžiaga, identifikuojami aptiktų gaisrų pėdsakai. Pastebėtini trūkumai: 1) istoriniai faktai yra neišsamūs bei fragmentiški; 2) archeologiniai radiniai visuomet nurodo terminus *post quem* periodą, datavimo paklaidos ribos neretai yra plačios ir vėluojančios istorijos duomenų atžvilgiu; 3) neįvertinama, kad ilgai ir intensyviai naudojant sklypą, jo kultūrinių sluoksnių sandara sujaukiama perkasimų bei neatitinka geologinio stratigrafijos sandaros vaizdo.

Operuojant istoriniais šaltiniais, stratigrafijos rezultatus nulemia istorija. Dėl archeologinių kasinėjimų istoriškai aiškus senamiesčio sklypo raidos modelis praranda savo kontūrus.

Antroji stratigrafijos samprata – tai požiūris, paremtas kultūrinių sluoksnių stratifikacijos bei procesualistinėmis kultūros formacijos proceso teorijomis. Čia istorija nėra nustumiama į nuošalę, tačiau santykis su istoriniais duomenimis yra kiek kitoks. Istorija tėra pagalbinė šaka, leidžianti susieti tam tikrus horizontus su istoriniais faktais, tačiau suvokiama, kad archeologinė medžiaga konkrečios vietovės tyrimams yra išsamesnė nei turimi istoriniai duomenys.

Procesualistinės archeologijos teorija įvardija archeologijos ir istorijos duomenis veikiančius kultūros proceso tipus, bei sudaro prielaidas archeologijos stratifikacijos proceso tyrimui. Pagal tai visi žmogų supantys materialūs elementai nuolat juda sisteminio (S) ir archeologinio (A) konteksto erdvėje (apie tai M. B. Šiferis²²).

Remiantis šia nuostata, skiriamos keturios judėjimo kryptys: iš sisteminio konteksto (kasdienės aplinkos) į archeologinį (S-A), iš archeologinio konteksto į sisteminį (A-S), transformacijos, vykstančios archeologinio konteksto viduje (A-A), ir tiesiogiai sisteminiam kontekste judantys produktai bei elementai (S-S)²³. Šių procesų sąveikoje visi žmonės supantys elementai patiria fizines transformacijas, dalis jų nugula kultūriniuose sluoksniuose, dalis kasinėjimų metu sugrąžinama į kasdienę apyvertą, dalis pernešama su gruntu į naują sluoksnį, kita dalis išlieka vartojime kaip kultūros paveldo objektai, nepakliuvę į kultūrinį sluoksnį. Archeologiniuose kultūriniuose sluoksniuose susikaupę materialinės kultūros elementai – tai neapibrėžto laikotarpio veikusios sistemos šalutinis produktas. Taigi, net ir aptikti tiksliai datuojami radiniai nebūtinai yra geras sluoksnio datavimo indikatorius.

Taikantis prie naujų aplinkos bei technologijos reikalavimų, ankstyvesni sluoksniai neretai yra sunaikinami pradėjus naują veiklą. Todėl stratigrafijoje pastebimas dažnas A-A procesas, kuomet perkasant ankstyvesnio laikotarpio sluoksnį, visa jo materialinė sankaupa yra pakeičiama chronologiškai aukštesnė. Didžiausio masto tokios apgaulingos stratigrafijos pavyzdį Klaipėdoje galime pastebėti Klaipėdos pilies bastionuose, kur po jais glūdi XIV–XV a. pilies priešpilio kultūriniai sluoksniai, virš jų sampile išskiriami mažiausiai trys XVI–XVIII a. pylimų lygiai, o jiems formuoti panaudoti XIII–XV a. senosios Klaipėdos miesto kultūriniai sluoksniai. Panaši tendencija, bet ne tokia išraiškingu mastu, įžvelgiama senamiestyje, kur dėl vėlesnių XIX–XX a. statybos darbų dažnai dingsta ankstesnių XVII–XVIII a. kultūrinių sluoksnių pėdsakai, o tai daro įtaką archeologinių duomenų konfliktui istorinės raidos atžvilgiu.

Analizuojant kultūrinius sluoksnius dažnai skiriamas per menkas dėmesys bene svarbiausiems stratigrafijos elementams – sluoksnio formavimosi fazėms. Stratigrafinėje sekoje išskirtinę svarbą turi struktūros įrengimo bei sluoksnio kaupimosi fazių išskyrimas. Tradiciškai interpretuojant archeologinius duomenis, datuojant archeologines struktūras, dažniausia operuojama vien kaupimosi fazėje susiformavusio horizonto sandara, jo fizinėmis, cheminėmis savybėmis bei radiniais ar struktūromis. Kitaip tariant, dėmesys sutelkiamas, pavyzdžiui, ties ūkinės dėžės (galbūt

ne kartą ištuštintos) inventoriumi, o ne ties ūkinės dėžės įrengimo momentu. Tą patį galima pastebėti pastatų archeologijoje – nepaisant to, kad pastatas išstovėjęs kelis šimtus metų, archeologiškai jį linkstama datuoti pagal radinius jo viduje, kurie labiau nusako jo naudojimo laiką nei pastatymo datą. Archeologinėje stratigrafijos sampratoje šiems procesams skiriamas ypatingas dėmesys.

Klaipėdos senamiesčio kultūrinių sluoksnių stratigrafija

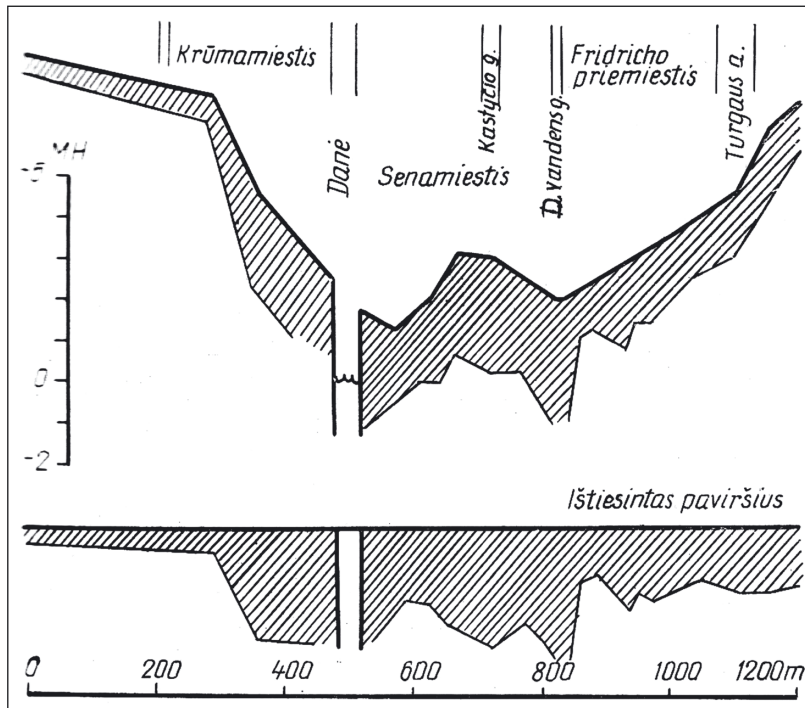
Analizuojant Klaipėdos senamiesčio archeologinių tyrinėjimų rezultatus, fiksuotus kultūrinius sluoksnius, palaipsniui ima ryškėti panašumai, kurie individualius tirtų sklypų stratigrafijos sandaros modelius sujungia į išvestinį apibendrinamojo pobūdžio teorinį modelį, daugiau ar mažiau atliepiantį bendras miesto raidos tendencijas.

Klaipėdos kultūriniai sluoksniai jau buvo susilaukę V. Žulkaus²⁴ dėmesio. Autorius schematiškai pateikė Klaipėdos kultūrinio sluoksnio storių pjūvį nuo Krovėjų g. iki Turgaus g. 27. (žr. 7 il.).

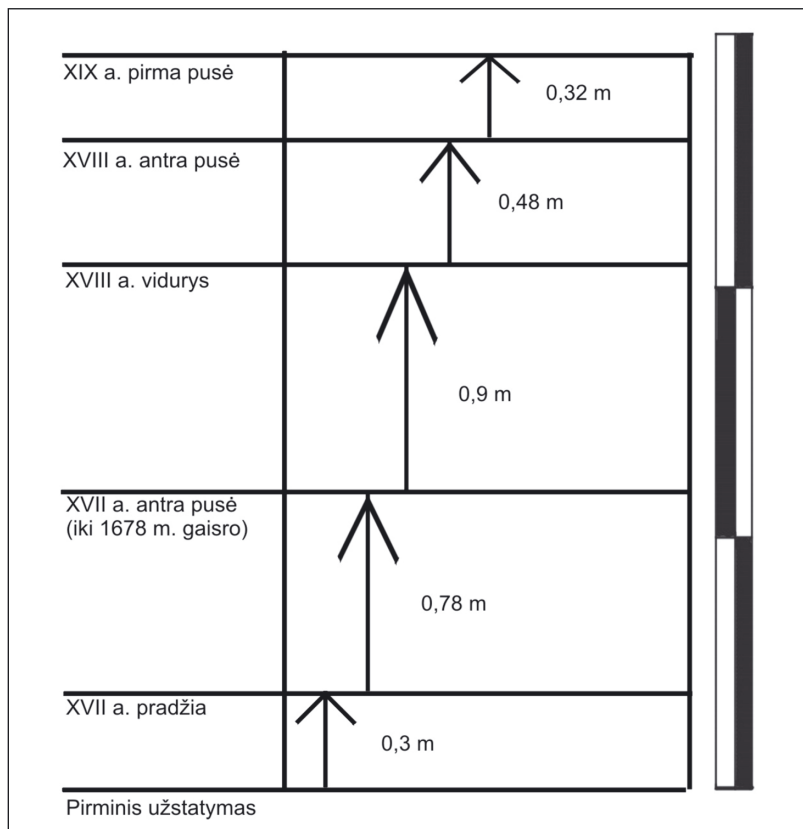
Ten pat V. Žulkus apibendrina Klaipėdos miesto kultūrinio sluoksnio kaupimosi greitį bei jo santykį su miesto raida, išveda vidutinius konkrečiame laiko intervale susiformavusių kultūrinių sluoksnių storius:

„Vidutinis nuo 1540 m. gaisro iki XVII a. pradžios susidariusio kultūrinio sluoksnio storis senamiestyje buvo 0,3 metro. XVII a. pirmojoje pusėje (iki 1678 m. gaisro) susiklostė vidutiniškai 0,78 m storio sluoksnis. Intensyviausiai kultūrinis sluoksnis senamiestyje didėjo nuo 1678 m. gaisro apytiksliai iki XVIII a. vidurio – jo storis siekė 0,9 m. XVIII a. antrosios pusės sluoksniui vidutiniškai 0,48 m storio. XIX a. pirmojoje pusėje kultūrinis sluoksnis susidarė dar lėčiau – jo vidutinis storis vos 0,32 cm. Panašiu greičiu klostėsi ir Fridricho priemiesčio kultūrinis sluoksnis. XVII a. sluoksnio vidutinis storis yra 0,4 m., XVIII a. – 0,8 m., nuo XIX a. pradžios iki 8–9 dešimtmečio – vidutiniškai 0,6 m storio“²⁵. (Grafikiškai pavaizduota 8 il.)

Ši perteikta Klaipėdos senamiesčio bei Fridricho priemiesčio kultūrinių sluoksnių dinamika yra vertinga keliais požiūriais. Visų pirma, schematiškas kultūrinių sluoksnių sandaros pavaizdavimas buvo gana naujas ir sėkmingas bandymas susisteminti archeologinius duomenis ankstyvoje miestų archeologijos tyrimų fazėje. Antra, pabandyta susieti archeologijos duomenis su istorine miesto raida, atsekant, kaip formuojantis infrastruktūrai kinta sluoksnių kokybinė bei kiekybinė apimtis. Galiausiai, reikia pastebėti, jog šis V. Žulkaus tyrimas pasirodė beveik tuo pat metu, kai brenė archeologijos stratigrafijos teorijos. Veikiausiai dėl to pateikta stratigrafinė seka labiau pasižymi gamtamokslinės stratigrafijos sandaros bruožais, o fiksuojami kultūrinio sluoksnio storiai tarsi byloja apie pastovų paviršiaus kilimą, maitinamą atvežtinio grunto bei pirminio ar

7 il. Klaipėdos kultūrinio sluoksnio storis. Pjūvis nuo Krovėjų g. iki Turgaus a. 27. (Žulkus, V. Klaipėdos kultūriniai sluoksniai. Architektūros paminklai. T. VII, Vilnius, 1982, p. 7.)

8 il. Kultūrinių sluoksnių storiai Klaipėdos senamiestyje pagal V. Žulkų (perbraižyta M. B.)

antrinio depozito. Nepaisant to, kad Klaipėdos kultūrinių sluoksnių raida yra vaizduojama praktiškai per geologinės stratifikacijos prizmę, kitų tyrimų šia tema nėra.

Peržvelgus archeologinių tyrinėjimų ataskaitas bei jose aprašomą XVI–XVII a. kultūrinių sluoksnių sandarą, krinta į akis tai, kad juose dominuoja medinio užstatymo liekanos bei jų aplinkoje surinkta buitinė ir statybinė keramika bei kiti radiniai.

Pirminis užstatymas Klaipėdos senamiestyje vidutiniškai fiksuojamas ties jūros lygiu ir aukščiau. Arčiau Danės upės bei Teatro gatvės, kaip kad Teatro g. 7, apatinė medinių pastatų dalis yra žemiau jūros lygio, tuo tarpu Turgaus g. 20, jis yra apie vieną metrą aukščiau absoliutaus aukščio. Anot V. Žulkaus, tai buvusi aukščiausia miesto salos vieta, nuo kurios prasidėjo Klaipėdos miesto augimas. Apibendrinant galima teigti, jog pirminis užstatymas bei seniausi Klaipėdos kultūriniai sluoksniai glūdi vidutiniškai 2,5 – 3,0 metrų gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus ir atspindi kiek daugiau nei 400 metų miesto raidą. Reikia pridurti, kad remiantis istoriniais šaltiniais, šiuo laikotarpiu buvo 4 dideli gaisrai (1520, 1540, 1678 ir 1854 m.), kurių metu senamiestis smarkiai nukentėjo (žr. 1 lentelę). Kita vertus, jie sudarė sąlygas miestui naujai atsistatyti bei kilstelėti buvusį paviršių. Šių gaisrų pėdsakai daugiau ar mažiau atsekami viso senamiesčio stratigrafijoje, o svarbiausias būtų 1854 metų gaisras, po kurio išliko tik nedidelė XVIII a.

1 lentelė

Gaisrai, kurių pėdsakai atsekami Klaipėdos kultūrinuose sluoksniuose:

1. 1520 m. konflikto su Lenkija metu sudegė pusė miesto.
2. 1540 m. per gaisrą sudegė praktiškai visas miestas, išskyrus 6 namus.
3. 1678 m. švedų antpuolio metu sudegė beveik visas senamiestis.
4. 1854 m. Vitės priemiestyje kilęs gaisras persimetė į senamiestį, sudegė praktiškai visas miestas, išskyrus Fridricho priemiesčio dalį.

Fridricho priemiesčio dalis. Po pastarojo atsistatęs miestas praktiškai suformavo dabartinį Klaipėdos paviršiaus lygmenį, kartu užbaigdamas Klaipėdos senamiesčio stratigrafijos raidą.

Kultūrinių sluoksnių formavimas glaudžiai susijęs su procesais, vykstančiais kasdienėje veikloje (sisteminis kontekstas) bei paviršiuje/grunte (archeologinis kontekstas). Sluoksnio paviršiuje vykstančiuose procesuose įžvelgiamos dvi fazės: 1) struktūros/paviršiaus įrengimo ir 2) sluoksnio kaupimo. Chronologiškai juos nelengva atskirti dėl sunkiai apibrėžiamo sluoksnio/depozito formacijos pradžios bei pabaigos termino. Kaip jau buvo minėta, Klaipėdos senamiesčio atveju, archeologai gali disponuoti keturių paminėtų istoriniuose šaltiniuose didelio masto gaisrų datomis. Tačiau šaltiniuose trūksta informacijos apie lokalinius, dalies kvartalo ar atskiro namo gaisrus. Bet kuriuo atveju, gaisrai grubiai nutraukia kultūrinių sluoksnių kaupimo fazę. Po jos seka nauja sta-

tyba, pradedanti kitą, chronologiškai jaunesnį, paviršiaus ar struktūros įrengimo etapą, po kurio vėl grįžtama prie depozito kaupimo bei sluoksnio augimo fazės.

Ne ką mažiau efektyvus būdas chronologiškai išskaidyti kultūrinius sluoksnius yra archeologinių tyrimų metu fiksuotos užstatymo struktūros: pastatų liekanos bei pamatai. Peržvelgus Klaipėdos senamiesčio archeologinių tyrinėjimų ataskaitas, išryškėja visam senamiesčiui būdingas bendras bruožas: pradedant pirminiu užstatymu, praktiškai visi užstatymo horizontai su ažuolo medienos konstrukcijomis archeologiškai datuoti XVI–XVII a. Tuo tarpu patys ankstyviausi namo pamatai, datuojami XVII a., aptikti Tiltų g. 6 sklype²⁶.

Atsižvelgiant į Klaipėdos senamiestyje fiksuotą archeologinę pastatų konstrukcijų bei architektūrinę medieną buvo nustatyta, kad iki XVII a. vid. karkasinėms ir fachverkinėms pastatų konstrukcijoms iš esmės buvo naudojamas vien ažuolas (apie 85 proc. visos fiksuotos medienos), nuo XVII a. vid. ažuolas sudaro tik apie 16 proc. fiksuojamos medienos, o pradedant XVIII a. ažuolo mediena visiškai išnyksta²⁷.

Reikia pastebėti, jog Klaipėdos senamiesčio pastatai daugiausia datuoti pagal jų aplinkoje surinktus archeologinius radinius. Tokia datavimo praktika prasilenkia su archeologinės stratigrafijos teorijos principais, nesilaikoma stratigrafinės pastatų datavimo sekos. Pastatų liekanos reprezentuoja struktūros įrengimo momentą, o pastato viduje bei aplinkoje aptikti archeologiniai radiniai atspindi pastato naudojimo bei apeidimo fazes.

Struktūros įrengimo laiką (šiuo atveju, medinių pastatų statybos datą) geriausiai gali nustatyti dendrochronologiniai tyrimai, kurie atskleidė, jog visi tirti pastatų konstrukcijų ažuolo mėginiai yra kilę iš XVI a. Vėliausia turima pastato data yra apie 1590 metus ar vėliau. Bent dendrochronologiniams tyrimams nebuvo gauta ažuolo medienos (išskyrus statines iš dendrochronologiškai XVI a. antra puse datuojamų pastatų vidaus), kuri priklausytų XVII a. pastato konstrukcijai.

Nustatyta, kad bent pagal turimas nuopjovas, dendrochronologiškai aiškiai išsiskiria praktiškai tik du ažuolinės medienos konstrukcijų statybos etapai: iki 1540 m. ir po 1540 m. gaisro. Laikotarpis nuo 1540 iki 1678 metų gaisro Klaipėdai buvo gana ramus ir neskatinio naujos statybos. Jau po 1678 m. gaisro Klaipėdoje nustoja galioti draudimas statyti mūrinius pastatus: archeologai pradeda išskirti XVIII a. pradžią datuojamus kalkių skiediniu ristų riedulių pamatus, sustiprintus spygliuočių medienos (pušis ir eglė) rostverku. Spygliuočių mediena naudojama ir XVIII a. fachverkinėms bei mūrinių pastatų konstrukcijose bei perdangose.

Remiantis medienos tyrimais, chronologiškai skaidant Klaipėdos senamiesčio kultūrinius sluoksnius, greta žinomų gaisrų pėdsakų stratigrafinę raidą galima papildyti etapais pagal pastatų konstrukcijas:

1. Ažuoliniai Klaipėdos senamiesčio pastatai statyti iki arba po 1540 m. gaisro.
2. Po 1540 m. statytų pastatų viduje aptikti archeologiniai radiniai datuojami XVI a. pab. – XVII a., tuo

tarpu pastato aplinkoje (kieme) radiniai gali siekti XVI a. vidurį. Archeologinių tyrinėjimų ataskaitose šie pastatai datuojami XVII a.

3. Ažuolo medienos pastatai Klaipėdos senamiestyje sudega per 1678 m. gaisrą.
4. Statybos etapas, datuojamas XVIII a. pradžia, pasižymi kalkių skiediniu rištais lauko riedulių pamatais.
5. XVIII a. datuojamas mūrinis bei fachverkinis Klaipėdos senamiesčio užstatymas išsilaikė iki 1854 m. gaisro.

Taigi, tenka konstatuoti, jog archeologinių tyrimų metu fiksuojamos XVI a. Klaipėdos pastatų liekanos bei jų aplinkoje aptinkami XVI–XVII a. archeologiniai radiniai sudaro pirminį miesto užstatymą. XVI–XVII a. kultūrinių sluoksnių formavimosi tempas bei tūris yra išties intensyvus. Tik pažvelgus į kelių horizontų karkasinių pastatų apatines tašytų ažuolo rąstų sijas paaiškėja, kad vien du XVI a. užstatymo horizontai (iki ir po 1540 m. gaisro) buvusį paviršių vidutiniškai pakėlė apie iki vieno metro.

Nuo XVII a. antrosios pusės – XVIII a. pradžios pasikeičia kultūrinių sluoksnių formavimosi specifika. Tam daro įtaką pastatų tipų pokyčiai, kaip jau minėta, archeologiniuose tyrinėjimuose išskiriami XVIII a. pradžia datuojami kalkių skiediniu rišti riedulių pamatai.

Grįžtant prie V. Žulkaus aprašytos Klaipėdos kultūrinių sluoksnių sandaros, remiantis archeologinės stratifikacijos teorija reikėtų pateikti keletą korekcijų.

Visi ažuolo medienos pastatai Klaipėdoje buvo karkasinės konstrukcijos. Jie statyti tiesiog ant žemės paviršiaus, apatinę karkaso juostą guldant ant akmenų arba medinių kaladžių, išskyrus kelis aptiktus namus su ne daugiau kaip 0,7–0,8 m įgilintais pusrūšiais. Tokios konstrukcijos pastatai sudarė idealias sąlygas kultūriniais sluoksniams formuotis pagal geologinius stratifikacijos principus, nesujaukiant anksčiau susidariusių sluoksnių. Tuo tarpu Klaipėdos mūrinė statyba su pamatais bei tarp jų įrengtais pusrūšiais jau skverbėsi į ankstesnius XVII a. sluoksnius, kartu sumažindama ankstesnių amžių kultūrinio sluoksnio apimtį. Taigi, nuo XVIII a. pradžios kultūriniai sluoksniai Klaipėdoje ne tik kelia paviršiaus lygmenį, bet ir leidžiasi ankstesnių sluoksnių sąskaita.

Čia taip pat slypi paaiškinimas, kodėl Klaipėdoje archeologinių tyrinėjimų metu surinkti buitinės ir statybinės keramikos fragmentai dažniausiai yra itin smulkūs – didesnė dalis jų yra antrinis depozitas, vėlesnės statybos metu perkeltas į jaunesnį horizontą ir tuo pat metu veikiant A-A procesui, dėl fizinių jėgų poveikio patyręs papildomas transformacijas (skilimas, lūžimas, trintis ir kt.).

Vėlesnės statybos Klaipėdos senamiestyje buvo vykdomos tose pačiose kvartalų ir sklypų ribose kaip ir XVI–XVII a. medinė statyba. XVIII a. pastatai su pusrūšiais jau linko į sklypo pilno užstatymo tendenciją. Praktiškai išnyko pastato ir pagalbinio ūkinio pastato / sandėlio sklypo schema.

Gatevės senamiestyje pradėtos grįsti tik XVIII a.: apie 1720 metus nurodyta, kad kiekvienas miestietis privalo pasirūpinti 10 pėdų aplink savo namą išgrindimu, likusią gatvių dalį ir turgų turi išgrįsti miesto išdas²⁸, o 1735 m. išgrindžiama aikštė Tiltų ir Turgaus gatvių sankirtoje²⁹.

9 il. Kurpių g. 1a, Klaipėdoje. (M. Brazausko nuotrauka)

Neskaitant Fridricho priemiesčio, Klaipėdos senamiestyje iš XVIII a. vidurio yra išlikę vos keletą pastatų. Kaip pavyzdys galėtų būti pastatas, esantis Kurpių g. 1a (žr. 9 il.). Pirmasis šio pastato aukštas datuojamas XVIII a. viduriu. Po 1854 m. gaisro jis atstatytas išlaikant XVIII a. pirmo aukšto mūrines sienas.

Pastato viduje archeologinių tyrinėjimų metu fiksuoti penki užstatymo horizontai. Apatinis fiksuotas 21–36 cm aukščiau jūros lygio, jam priklausė ūkinio bei kitos paskirties pastato liekanos, archeologiškai datuotos XVII a. viduriu (iš tiesų reikia pastatą datuoti XVI a. – M. B. pastaba). Antrasis horizontas fiksuotas vidutiniškai 50 cm aukščiau jūros lygio – tai lauko riedulių pamatai, priklausę dvim pastatam. Vieno pastato pamatai jau rišti kalkių skiediniu. Pastatai datuoti XVII a. pab. – XVIII a. pr. (pamatai turėtų būti datuojami po 1678 m. – XVIII a. pr. – M. B. pastaba). Trečiasis horizontas fiksuotas apie 70 cm aukštyje jūros lygio atžvilgiu. Tai grindinys, kuriuo buvo išgrįstas pastato vidus bei čia stovėjusio pastato ŠR pamatų dalis, rišto kalkių skiediniu – datuota XVIII a. pirmąja puse. Ketvirtam horizontui priskirti šiek tiek aukščiau aptikti pamatų fragmentai, kurie spėta, yra šiek tiek vėlesni nei trečio horizonto pamatai – datuoti XVIII a. viduriu. Galiausiai, penktam horizontui priskirtas dabar stovintis pastatas – XVIII a. antra pusė³⁰. Bendras kultūrinio sluoksnio storis siekė vos 1,5 m.

Iš turimų archeologijos duomenų tampa aišku, jog XVII a. kultūriniai sluoksniai su medinio užstatymo liekanomis bei susiformavę iki 1678 m. gaisro yra nuo jūros lygio iki 30 cm aukščiau jo. Toks lygmuo nėra originalus, vėlesnė mūrinė statyba sutankino ankstesnį upės sąnašinių gruntą, ir dėl A-A transformacijos archeologinių tyrimų metu fiksuoti aukščiau neatspindi realaus XVI–XVII a. paviršiaus lygmens.

Vis dėlto Klaipėdos senamiesčio gatvių sluoksniai nepatyrė tokio poveikio ir geriausiai atspindi sluoksnių formavimosi procesą ne sklypų ribose. 1970–1974 m. vykdytos fiksacijos komunikacijų trasose atskleidžia sluoksnių sandarą³¹. Remdamiesi pateikta fiksacija matome, kad iki 1678 m. gaisrų pėdsakai atsekami vidutiniškai apie 0,5 m. virš jūros lygio. Aukščiau fiksuojami vėlesni XVIII a. bei

XIX a. gatvių grindiniai, kurie atsekami nuo 0,5 iki 0,8 m gylyje nuo dabartinio gatvių lygmens³². Tai siejasi su esamu XVI a. mediniu užstatymu, kurio paviršius, patyręs vėlesnės mūrinės statybos spaudimą, senamiesčio ribose atsekamas apie 30 cm aukščiau jūros lygio.

Pradedant XIX a. kultūriniai sluoksniai formavosi itin įvairiai. Dėl pagyvėjusios miesto ūkinės veiklos bei didelių finansinių srautų, kuriuos į Klaipėdą nukreipė nuo XVIII a. antros pusės smarkiai išaugęs medienos eksportas, mūriniai pastatai, o ypač po 1854 metų gaisro, užėmė visą dabartinės Klaipėdos senamiesčio erdvę. Bet kuriuo atveju, nuo XVIII a. pradžios stratifikacijos procesas, kurio kryptys orientuotos į viršų (S-A procesas, grunte besikauptant pirminiams bei antriniams depozitams) bei žemyn (A-A procesas, kuomet kultūriniai sluoksniai pamatų bei rūsių ar pusrūsių įrengimo metu perkeliami į stratigrafiškai jaunesnį horizontą), išlaikė savo tendencijas iki pat šių dienų: 1) S-A proceso metu kultūrinis sluoksnis auga atvežtinio grunto bei pirminio ir antrinio depozito sąskaita, ir 2) A-A procesas, kuomet judinamas gruntas, pamatų bei rūsių ar pusrūsių įrengimo metu ankstyvesnis sluoksnis perkeliamas į stratigrafiškai jaunesnį horizontą.

Grįžtant prie V. Žulkaus apibrėžtos kultūrinių sluoksnių raidos Klaipėdoje, galima įvedus tam tikras pataisas pateikti naują teorinį stratigrafijos raidos modelį, kuris, įvertinus stratigrafijos teorijos dėsningumus, priartina prie bendrų Klaipėdos senamiesčio sluoksnių raidos tendencijų (žr. 10 il.).

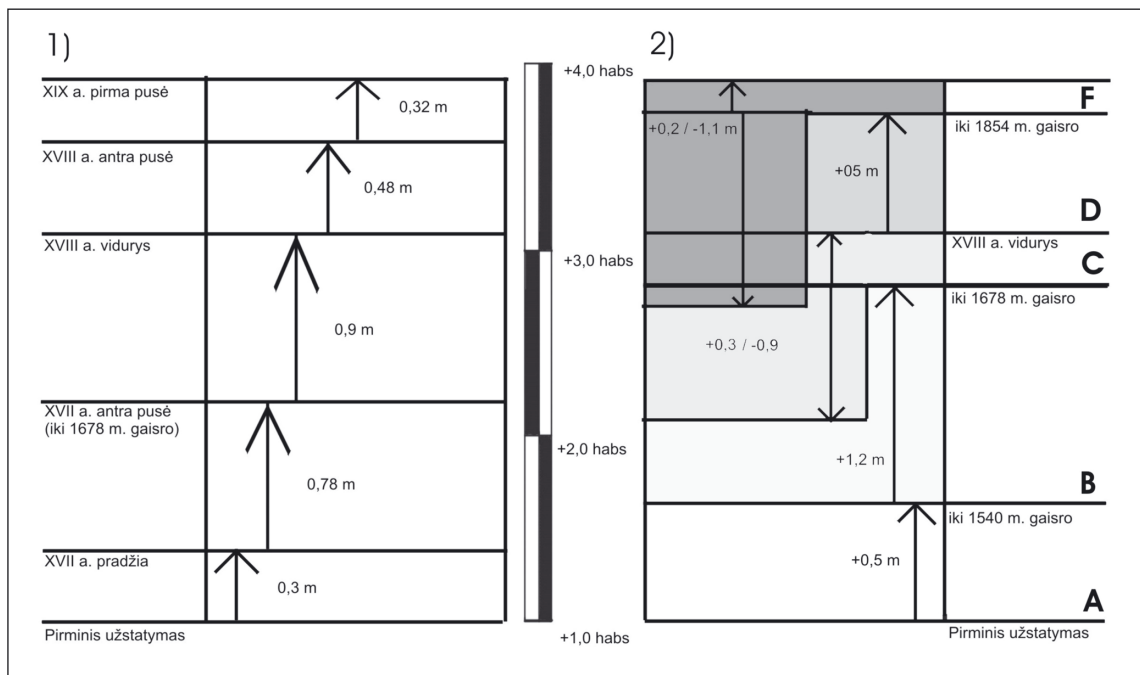
Išvados

Klaipėdos miesto urbanistinės struktūros tyrinėjimai vyko skirtingomis istorinių bei archeologinių šaltinių prieinamumo sąlygomis, o svarbiausi postūmiai įvyko į tyrimų lauką įtraukus archeologinius duomenis. Šiuo metu Klaipėdos miesto raida yra nušviesta XX a. antrosios pusės J. Tatorio, A. Miškinio bei V. Žulkaus tyrinėjimų.

Remiantis esamomis nuostatomis teigiama, kad Klaipėda arba formavosi pagal romėnų karo stovyklos principus, arba nurodoma tiesiog jos planinės struktūros viduramžiškos tradicijos kilmė, kuomet miesto gatvės susiformuoja savaime, praktiškai prisitaikoma prie jau esamo XVI–XVII a. padirko užstatymo.

Įvertinus istorinius bei archeologinius miesto topografijos duomenis galima iškelti hipotezę, kad Klaipėdos miesto planinė struktūra buvo paveikta renesansinių miestų planavimo idėjų. Naujai įkurtas miestas su reguliariu gatvių tinklu nebuvo veikiamas jau susiklosčiusio užstatymo, tuo labiau, kad greta esantis praktiškai vienalaikis Fridricho priemiestis formavosi pagal visai kitą gatvių tinklo modelį, kuris atspindi daug neplanuotų, spontaniškai susiformavusių elementų.

Klaipėdos centrinių ašinių Tiltų ir Turgaus gatvių situacija parodo, jog jos praktiškai atitinka naujai XVI a.

10 il. Klaipėdos senamiesčio kultūrinių sluoksnių augimo modeliai.

1) Kultūrinių sluoksnių storiai Klaipėdoje. (Žulkus, V. Klaipėdos kultūriniai sluoksniai. Architektūros paminklai. T. VII, Vilnius, 1982, p. 7–8.)

2) Kultūrinių sluoksnių formavimosi modelis. Fazės: A – ažuolo medienos užstatymas su XVI a. radiniais; B – XVI a. antrosios pusės ažuolinis užstatymas su XVII a. radiniais; C – XVIII a. užstatymas: fiksuojami riedulių ir kalkių skiedinio pamatai bei pušinis rostverkas, kultūriniame sluoksnyje radiniai datuojami XVII a. antrąja puse – XVIII a.; D – Kultūriniai sluoksniai pagal tipologiją datuojami XVIII–XIX a.; F – XIX a. antrosios pusės – XX a. sluoksniai bei mūrinės konstrukcijos.

suformuotos miesto salos centrą. Didysis pilies bokštas, kurio statyba sutapo su miesto įkūrimu naujoje vietoje, dominavo bei sudarė kompozicinę, per centrinę Turgaus gatvę einančią ašį, kuri rytinėje miesto salos dalyje atsirėmė į Senosios ir XVI a. iškastos Naujosios Danės santaką. Pastebima disproporcija tarp miesto dalių, esančių nuo Turgaus gatvės link Naujosios Danės, bei nuo Turgaus gatvės link Senosios Danės gali būti paaiškinama tuo, kad Klaipėdos amatininkų bendruomenė telkėsi šiaurės vakarinėje miesto dalyje, t. y. nuo Turgaus gatvės link Naujosios Danės. Tuo tarpu viso labo dvi kvartalų eilės nuo Turgaus gatvės link Danės senvagės galėjo būti suplanuotos kaip miesto uosto, krovos bei svetingumo zona, kurioje archeologiškai yra patvirtinta XVI a. laivų statybos ir remonto vieta, o Naujosios Danės vaga kaip prekių krovos vieta iškilo ne anksčiau kaip XVII a. viduryje. Galiausiai, Klaipėdos šiaurės rytinėje dalyje aiškiai išsiskiria sakralinė zona, kur matome stovinčias miesto Šv. Jono bei Krašto bažnyčias.

Pateikta hipotezė reikalauja išsamesnių tyrinėjimų ir tikimasi, kad ji išjudins regis, jau pakankamai mokslininkų ištyrinėtą sritį.

Analizuojant Klaipėdos senamiesčio archeologinių tyrinėjimų rezultatus, fiksuotus kultūrinius sluoksnius, palaiptamsiui ima ryškėti panašumai, kurie individualius tirtų sklypų stratigrafijos sandaros modelius sujungia į išvestinį apibendrinamojo pobūdžio teorinį modelį, daugiau ar mažiau atliepiantį bendras miesto raidos tendencijas.

Šiuo metu Lietuvoje galima būtų išskirti dvi archeologinės stratigrafijos sampratas. Pirmoji pasižymi tokiais tyrinėjimais, kuomet išeities taškai yra istoriniai duomenys, archeologinių radinių analizė bei gamtamoksliskas stratigrafijos sandaros suvokimas. Antroji stratigrafijos samprata – tai požiūris, paremtas kultūrinių sluoksnių stratifikacijos bei procesualistinėmis kultūros formavimo proceso teorijomis. Šioje vietoje istorija nėra nustumiama į nuošalę, ji leidžia susieti tam tikrus horizontus su istoriniais faktais, tačiau suvokiama, kad archeologinė medžiaga konkrečios vietovės tyrimams yra išsamesnė nei turimi istoriniai duomenys.

Klaipėdos kultūriniai sluoksniai jau buvo susilaukę archeologų dėmesio. V. Žulkus apibendrina Klaipėdos miesto kultūrinio sluoksnio kaupimosi greitį bei jo santykį su miesto raida, išvedė vidutinius konkrečiame laiko intervale susiformavusio kultūrinių sluoksnių storius. Nepaisant V. Žulkus novatoriškumo, atliktas tyrimas pasirodė beveik tuo pat metu, kai brendo archeologijos stratigrafijos teorijos ir pateikta stratigrafinė seka labiau išryškino gamtamoksliskos stratigrafijos sandaros bruožus, kuomet fiksuojami kultūrinio sluoksnio storių tarsi bylotų apie pastovų paviršiaus kilimą, maitinamą atvežtinio grunto bei pirminio ar antrinio depozito.

Dendrochronologiniai tyrimai atskleidė, jog archeologinių tyrimų metu fiksuojamos XVI a. Klaipėdos pastatų liekanos bei jų aplinkoje aptinkami XVI–XVII a. archeologiniai radiniai sudaro pirminį miesto užstatymą. Tokios konstrukcijos pastatai sudarė idealias sąlygas kultūriniais sluoksniams formuotis pagal geologinius stratifikacijos principus, nesujaukiant anksčiau susidariusių sluoksnių.

Tuo tarpu nuo XVII a. antrosios pusės plintanti Klaipėdos mūrinė statyba su pamatais bei tarp jų įrengtais pusrūsišiais jau skverbėsi į ankstesnius XVII a. sluoksnius, kartu sumažindama ankstesnių amžių kultūrinio sluoksnio apimtį. Tad nuo XVIII a. pradžios prasidėjęs Klaipėdos senamiesčio kultūrinių sluoksnių formavimosi procesas ne tik ėmė kelti buvusį paviršiaus lygmenį, bet ir jį leido žemyn ankstesnių sluoksnių sąskaita.

Šis itin svarbus Klaipėdos kultūrinių sluoksnių raidos lūžis iki šiol nėra sulaukęs archeologų dėmesio. Tuo tarpu įvardinti pokyčiai, susiję su kultūrinių sluoksnių augimo procesu, išryškina Klaipėdos stratigrafijos struktūros ypatumus bei koreguoja fiksuojamų archeologinių struktūrų datavimą.

Nuorodos

- 1 Miškinis, A. Klaipėdos genezė ir urbanistinė raida iki XVII a. pabaigos. *Architektūros paminklai*, Vilnius, 1979, t. 5, p. 19–36.
- 2 Ten pat.
- 3 Zurkalowski, E. Neue Bietrage zur Geschichte der Stadt Memel. *Altpreussische Monatschrift*. Königsberg, 1909, S. 84.
- 4 Žulkus, V. *Klaipėdos senojo miesto raidos modelis*. Vilnius, 1991, p. 44.
- 5 Žulkus, V. Klaipėdos istorijos ir topografijos bruožai XIII – XVII a. (Archeologijos duomenimis). *Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos. Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, Klaipėda, 1994, t. 2, p. 5–16).
- 6 Tatoris, J. *Senoji Klaipėda: urbanistinė raida ir architektūra iki 1939 metų*. Vilnius, 1994, p. 60–62.
- 7 Tatoris, J. *Senoji Klaipėda ...*, p. 60.
- 8 Tatoris, J. *Senoji Klaipėda ...*, p. 301.
- 9 Miškinis, A. *Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis*. Vilnius, 1991, p. 28.
- 10 *Lietuvos architektūros istorija: Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio*. Vilnius, 1987, p. 74–75.
- 11 Žulkus, V. Miestų susidarymas Klaipėdos regione. Klaipėda. 1988. Mažosios Lietuvos istorijos muziejus (toliau – MLIM). AS 168, Pg.m. 8089, p. 30.
- 12 Ten pat, p. 21; Žulkus, V. *Klaipėdos senojo miesto raidos modelis*. Vilnius, 1991, p. 45–46; Žulkus, V. *Viduramžių Klaipėda. Miestas ir pilis. Archeologija ir istorija*. Vilnius, 2002, p. 47.
- 13 Fehring, G. P. Development of medieval towns in central Europe. *Archaeologia et historia urbana*. Elblag, 2004, p. 38–39.
- 14 Ten pat, p. 38–39.

- 15 Ten pat, p. 38.
- 16 Kadatz, H.-J. *Deutsche Renaissancebaukunst von der frühbürgerlichen Revolution bis zum Ausgang des Dreißigjährigen Krieges*. Berlin, 1983, S. 107.
- 17 *Lietuvos architektūros istorija: Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio*. Vilnius, 1987, p. 33; Miškinis, A. Klaipėdos genezė ir urbanistinė raida iki XVII a. pabaigos. *Architektūros paminklai*, Vilnius, 1979, t. 5, p. 33–34; Miškinis, A. *Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis*. Vilnius, 1991, p. 48.
- 18 Zembrickis, J. *Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija, t. 1*. Klaipėda, 2002, p. 164.
- 19 Žulkus, V. *Klaipėdos senojo miesto raidos modelis*. Vilnius, 1991, p. 54.
- 20 Tatoris, J. *Senoji Klaipėda: urbanistinė raida ir architektūra iki 1939 metų*. Vilnius, 1994, p. 61.
- 21 Harris, E. C. *Principles of archaeological stratigraphy*. London, 1989, p. 7–9.
- 22 Schiffer, M. B. *Behavioral archaeology*. New York, 2002.
- 23 Schiffer, M. B. *Behavioral archaeology ...*, p. 28–41.
- 24 Žulkus, V. Klaipėdos kultūriniai sluoksniai. *Architektūros paminklai*. T. VII, Vilnius, 1982.
- 25 Žulkus, V. Klaipėdos kultūriniai sluoksniai ..., p. 7–8.
- 26 Žulkus, V. *Viduramžių Klaipėda. Miestas ir pilis. Archeologija ir istorija*. Vilnius, 2002, p. 60.
- 27 Битвинская, Т., Брукштус, В., Жулкус, В. Вопросы создания дендрохронологических шкал западной Литвы. *Временные и пространственные изменения климата и годовичные кольца деревьев*. Каунас, 1987, p. 69.
- 28 Zembrickis, J. *Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija, t. 1*. Klaipėda, 2002, p. 164.
- 29 Zembrickis, J. *Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija ...*, p. 187.
- 30 Sprainatis, R. Kurpių g. 1, Klaipėdoje. Archeologinės priežiūros ir fiksacijos ataskaita. 1981. *MLIM*, AS72. Pg.m. 7960. p. 11–13.
- 31 Žulkus, V. Klaipėdos senamiestyje 1970–1974 m. vykdytų žemės darbų archeologinė priežiūra. 1985. *MLIM*. AS111, Pg.m.7999. p. 2–15.
- 32 Žulkus, V. *Klaipėdos senamiestyje 1970–1974 m. ...*, p. 3.

Gauta 2008 m. vasario 23 d.

Pateikta spaudai 2008 m. kovo 3 d.

Summary

Stratigraphy of Klaipėda's Cultural Layers in the 16th–17th Centuries: New Data Concerning Old City's Planning and Development

The article analyses the development of the old city of Klaipėda in the 16th–18th centuries. This part of Klaipėda was unique in the Baltic region because of a regular street network the beginnings of which could be dated by the 16th century. Archeological and dendrochronological data, accumulated through some decades, allows to cast a new light on the urbanization issues and evaluate the dynamics of the formation of the city's cultural layers.

Dendrochronological data allows to presume that oak-tree buildings started in the 16th century, and brick constructions could be dated by the end of the 17th century and the beginning of the 18th century. This qualitative construction change can be traced in all cultural layers of the old city of Klaipėda; in addition, it creates favourable conditions to date the archeological data and to investigate the process of urbanization.

Researches, undertaken till the end of the 20th century, show that this part of Klaipėda attracted interest and attention of many archeologists, historians, and architects. A disputable issue is the original place of the old city; there are some presumptions that at the beginning of the 16th century it could have been transferred because of the modernization of the castle's defence system. Nevertheless, archeological data allows to claim that the city started in the 16th century; according to V. Žulkus, it started with the present day Tiltų and Turgaus streets.

Iconographic, historical and archeological material as well as dendrochronological data allow to make a new hypothesis that Klaipėda's development was not spontaneous, as it demonstrates certain features typical of the Renaissance city planning. A regular street network of the old city contrasts strikingly with Fridrich outskirts where a street network is in a way chaotic and reflects the features of the medieval city planning.